

*Karin Zetterqvist Nelson, Frank van der Horst
& René van der Veer*

John Bowlby på besök i 1950-talets Sverige

– en udda fågel i svensk barnpsykiatri

The mismatch between John Bowlby and post-war Swedish child psychiatry: Account of a research visit

In the first half of 1950, the British psychiatrist and psychoanalyst John Bowlby visited France, Sweden, the Netherlands, and the USA to gain information about the state of the art in the care of homeless children. The World Health Organization published Bowlby's conclusions as *Maternal Care and Mental Health* (1952). The article aims to present an account and discussion of Bowlby's weeklong visit to Sweden, based on previously unpublished notebooks and letters. The analysis shows a clear mismatch between Bowlby's ideas and those of his Swedish hosts working in child psychiatry and social care. At first sight, Bowlby seemed to align with the Swedish psychoanalytically oriented child psychiatrists, while rejecting those Swedish experts who represented a biological approach with ideas about heredity, but it was more complicated than that. Bowlby also appreciated the methodological rigor and statistical methods of the latter current. What he did not appreciate, however, was that both Swedish currents, despite their mutual disagreements, shared a similar view of the importance of the environment for child development that was much broader than his own. For Bowlby's hosts, environmental factors such as housing, schooling, parental care, number of siblings, social contacts, etc. were all important for the understanding of poor mental health and social maladjustment in childhood. As also becomes clear from the title of his book, Bowlby rejected such a broad approach and focused exclusively on mother-child bonding as determining children's mental development and health. This mismatch between Bowlby and the Swedish experts explains why Bowlby paid only scarce attention to Swedish views in his WHO report, why this report and his later ideas about the importance of mother-child attachment initially met with little enthusiasm, and why he remained a "queer fish" in Sweden.

Karin Zetterqvist Nelson, Tema Barn, Linköpings Universitet.

Frank van der Horst, Department of Psychology, Rotterdam University, Holland.

René van der Veer, Department of Education and Child Studies, Leiden University, Holland.

Kontakt: karin.zetterqvist.nelson@liu.se

Introduktion

Den 30 januari 1950 landade barnpsykiatrikern John Bowlby (1907–1990) på Bromma flygplats i Stockholm. Bowlbys besök i Sverige var ett led i ett uppdrag från Världshälsoorganisationen (WHO) att sammanställa internationell vetenskaplig kunskap om föräldralösa barns behov och relevanta socialpolitiska insatser på området.¹ Förutom ett omfattande arbete att redovisa tidigare forskning genomförde Bowlby ett antal forskningsresor för att samla in erfarenheter från olika länder, bland annat Sverige men också Frankrike, Holland och USA. Resultatet sammanställdes i rapporten *Maternal care and mental health. A report on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations programme for the welfare of homeless children* (Bowlby, 1952), som såldes i stora upplagor i många länder.² Bowlby beskrev i rapportens förord hur han under sina besök träffade många engagerade barnexperter inom "child care and child guidance, saw something of their work, and was introduced to the literature" (ibid., s. 6).

Forskningsresor var då som nu ett viktigt medel för att sprida och diskutera vetenskapliga kunskaper internationellt. Men det var inte givet att de aktuella kunskaperna togs emot och anammades på ett entydigt sätt. Att överföra en teori eller ett kunskapsfält som utvecklats i ett vetenskapligt sammanhang i ett land med specifika sociokulturella förutsättningar, till ett annat land med andra sociokulturella förutsättningar och vetenskapliga traditioner ställer krav på och utmanar teorin (Harris et al., 2015; Moscovici, 2008). Bowlbys teori om tidiga separationers skadliga verkan på små barns psykiska liv baserades på forskning som inte enkelt gick att passa in och införliva i ett svenskt forskningsmässigt, socialpolitiskt och sociokulturellt sammanhang.

Den här artikeln syftar till att redogöra för Bowlbys veckolånga besök i Sverige. Bowlby togs emot på ett öppet och vänligt sätt, men hans intresse för tidiga separationers skadliga inverkan på barns psykiska utveckling (jfr Bowlby, 1940, 1944; jfr van der Horst & van der Veer, 2010) låg inte i linje med svenska experters syn på barn och barndom vid denna tid. En av författarna har i ett tidigare sammanhang visat hur WHO-rapporten togs emot med skepsis och tystnad av framträdande svenska barnexperter (Zetterqvist Nelson, 2009). Under kommande decennier fortsatte Bowlby att utveckla den välkända *anknytningsteorin* och han publicerade själv och tillsammans med andra en rad vetenskapliga artiklar i ämnet. Vidare skrev Bowlby ett större verk om anknytning och förlust ("attachment and loss") utgiven i tre volymer 1969–1980 (Bowlby, 1969–1980). Trots stor internationell uppmärksamhet, både stöd och kritik, fick anknytningsteorin inte genomslag i Sverige förrän långt senare (Zetterqvist Nelson, 2009).³ I syfte att fördjupa förståelsen för detta svala intresse för mamma–barn-separationer vill vi belysa och diskutera mötet mellan svenska barnpsykiatriker och Bowlby med stöd av Bowlbys egna anteckningar och brev från besöket i Sverige.

1 Uppdraget formulerades ursprungligen av FN:s sociala kommission (Bowlby, 1952, s. 6).

2 Rapporten översattes och fick titeln *Modern och barnets själsliga hälsa* (Bowlby, 1954). I artikeln hänvisas till den engelska versionen.

3 *A secure base* (1988) var den första bok som översattes till svenska (*En trygg bas*, 1994).

John Bowlbys bakgrund

År 1950 hade John Bowlby etablerat sig som barnpsykiatriker med en ledande ställning vid Tavistockkliniken i London, där han vid sidan av sitt kliniska arbete också bedrev forskning. Bowlby var utbildad i psykoanalys och hade sedan unga år uppvisat ett starkt socialpolitiskt engagemang för barns välfärd och hälsa (Mayhew, 2006). Tidigare forskning har visat hur Bowlby redan som ung läkare på 1930-talet var intresserad av frågan om separationer mellan mor och barn (van Dijken, 1998). Under kriget blev Bowlby involverad i evakueringar av barn från det bombutsatta London och han medverkade i en rad artiklar och inlagor om de skadliga effekterna av att skilja barn från föräldrar (se t.ex. Bowlby, 1940; Bowlby, Miller & Winnicott, 1939). Några år senare publicerade Bowlby en studie om ungdomsbrottslingar där han hävdade att tidiga separationer utgjorde en bidragande orsak till ungdomarnas problem (Bowlby, 1944). Det idoga sätt varpå Bowlby drev frågan om separationers påverkan på barns psykiska utveckling blev kännetecknande för hans karriär och forskningsinriktning (van der Horst & van der Veer, 2010; se också van der Horst, 2011). År 1950, när han besökte Sverige, hade Bowlby publicerat en rad studier på området även om anknytningsteorin ännu inte etablerat sig som ett internationellt erkänt kunskapsområde. Bowlby hade en psykoanalytisk bakgrund men utvecklade redan tidigt ett vetenskapligt förhållningssätt till forskning, som kom att bli en *kritik* av psykoanalysens kunskapsteoretiska grunder. Psykoanalysens kunskapsutveckling baserades på kliniska erfarenheter, inte sällan i form av fallbeskrivningar, som grund för teoretiska resonemang och begreppsutveckling. Bowlby intog en mer empirisk och experimentell hållning med kopplingar till medicinsk vetenskap (van der Horst, 2011). Under 1950-talet började Bowlby samarbeta med forskare i etologi som studerade djurs beteenden (van der Horst & van der Veer, 2008; van der Horst, LeRoy & van der Veer, 2008; Vicedo, 2013), vilket fick hans position i Londons psykoanalytiska kretsar att bli allt bräckligare.

Men innan dess gav uppdraget från WHO Bowlby möjlighet att uppnå flera viktiga mål. Ett första var att söka forskningsstöd för separationers skadliga inverkan (WHO-rapporten), ett andra att få inspiration till att utveckla effektiva terapeutiska insatser för sin kliniska verksamhet vid Tavistock samt slutligen var ett tredje mål att få finansiellt stöd för egen forskning om separation.

Psykisk barna- och ungdomsvård i efterkrigstidens Sverige

Vid tiden för Bowlbys besök hade den svenska staten via socialminister Gustav Möller (1884–1970) initierat en utveckling av den nutida barnpsykiatrins föregångare, som då benämndes psykisk barna- och ungdomsvård. Den planerade utvecklingen presenterades i en offentlig utredning med samma namn (SOU 1944:30). Verksamheten var lokaliserad till barnkliniker och barnavdelningar vid lasarett runtom i landet som ett led i att skapa en vårdform som skiljde sig från den kommunala sociala barnavården genom att, som den

politiska motiveringen löd, vara förebyggande och öppen för alla. Det ekonomiska stödet var dock ytterst litet och fram till år 1950 var det dessutom frivilligt för landstingen att organisera psykisk barna- och ungdomsvård.

Den aktuella utredningen (SOU 1944:30), som skisserade hur verksamheten skulle utvecklas, baserades på en studie av barnpsykiatriker Gustav Jonsson (1907–1994), expert i utredningen. Studien klargjorde hur barn som togs om hand av den sociala barnvården redan tidigt före omhändertagandet uppvisade negativa psykiska symptom. Enligt Jonsson pekade detta på att den sociala barnvården behövde kompletteras med barnpsykologisk och barnpsykiatrisk kompetens. Den psykiska barna- och ungdomsvården skulle på så sätt vara ett komplement till den sociala barnvården, som en förebyggande insats, medan kopplingar till psykiatrisk verksamhet avvisades.⁴ I utredningen framställdes vuxenpsykiatri och mentalsjukvård som omoderna och konserverande verksamheter, vars fokus på konstitution och genetiska faktorer inte låg i linje med visionen om ett nytt förhållningssätt till barn och barns psykiska problem baserat på den nya psykologin och psykoanalytisk teori (Zetterqvist Nelson & Sandin, 2013). Utvecklingen av den psykiska barna- och ungdomsvården hämtade sin intellektuella inspiration från den internationella *Child Guidance Movement* (se till exempel Horn, 1989; Richardsson, 1989) och dess betoning av barns emotionella liv, en friare barnuppfostran och föräldrarnas roll för barns utveckling baserat på ett psykoanalytiskt tänkande (Jones, 1999; Jönsson, 1997; Qvarsell, 1985; 1993). I Sverige fanns sedan 1930-talet ett antal rådgivningsbyråer i de större städerna, som drevs i kommunal eller privat regi och som riktades till familjer med problem. En av dessa var Ericastiftelsen i Stockholm, en privat rådgivningsbyrå som utöver föräldrastöd också utvecklade barn-terapeutisk verksamhet. Erica kom under åren att få tilltagande statligt ekonomiskt stöd och utvecklades senare till en formellt etablerad utbildningsverksamhet för barnterapeuter (Bergenheim, 1990; 2013; Zetterqvist Nelson, 2011).

Ett viktigt namn på den barnpsykiatriska arenan var som sagt barnläkaren Gustav Jonsson, sedermera "Skå-Gustav", som inte bara var intresserad av psykoanalys utan också en starkt engagerad socialist i linje med tongivande socialdemokrater vid denna tid. Jonsson omfamnade en ny syn på barn som tydligt uttrycktes i boken *Det finns inga elaka barn!* från år 1946. Författarna Joakim och Mirjam Valentin-Israel var barnpsykologer och verksamma vid Skå (se nedan). Det var en starkt miljöorienterad syn på barn och barns utveckling, inte i betydelsen att barn var "oskrivna blad" som präglades av miljön, utan barn beskrevs som emotionella varelser vars starka inre känsloliv formades i samspel med den omgivande miljön och de relationer som denna miljö erbjöd (Zetterqvist Nelson, 2012). Psykoanalytiska termer och begrepp användes för att beskriva barns relationer till föräldrar och andra vuxna i omgivningen. Gustav Jonsson blev år 1943 utsedd till överläkare vid landets första lasarettanslutna avdelning för psykisk barna- och ungdomsvård i Karlstad, där han verkade fram till

4 En anledning till att termen *barnpsykiatri* undveks.

år 1947 då han utsågs till överläkare vid Skå, en nyinrättad institution utanför Stockholm (Vinterhed, 1980a; 1980b). Ambitionen vid Skå var att omvandla denna nya syn på barn till en behandlingsideologi och att göra Skå till en modern behandlingsinstitution. Då, år 1950, bars denna psykoanalytiskt präglade syn på barn upp av en rad nyckelpersoner inom den psykiska barnvården, som till exempel Torsten Ramer (1902–1974), barnpsykiatriker och skolöverläkare i Stockholm, liksom Elsa-Britta Nordlund (1903–1987), barnpsykiatriker vid en rådgivningsbyrå för barn och föräldrar placerad vid barnkliniken på Norrtulls sjukhus, samt docent och barnpsykiatriker Sven Ahnsjö (1906–1992), som ansvarade för Norrboda, en institution för barn. Ahnsjö blev senare under 1950-talet Sveriges förste professor i barnpsykiatri (1958). Ovan nämnda läkare stod för en socialliberal hållning i linje med en socialdemokratisk reformpolitik vid denna tid (Ohrlander, 1992). Många av dem hade också nära kontakter med högt uppsatta personer i det socialdemokratiska partiet.

Vid sidan av de ovan beskrivna barnexperterna med psykoanalytisk grundsyn existerade en äldre konservativ tradition med en rad barnpsykiatriker förankrade i en forskningstradition med rötter i psykiatri och med tydliga kopplingar till tysk psykiatri och barnmedicin. Den svenske psykiatrikern Sjöbrings personlighetslära var betydelsefull, liksom den tyske Ernst Kretschmers konstitutionslära (Johansson, 2009, s. 102–104). Denna inriktning utgjorde en historiskt sett tidig variant av barnneuropsykiatri. Kliniskt diskuterades diagnoser som exempelvis psykopati och sinnesslöhet medan effekter av hjärnskador – både lättare och mer allvarliga – på barns och ungdomars psykiska utveckling studerades i forskning. Representanter för denna tradition var barnpsykiatriker Anna-Stina Annell (1906–1981) vid Uppsala lasarett och Torsten Thysell, dåvarande överläkare i Karlstad, liksom Elis Regnér (1902–1974), chefsläkare vid Göteborgs stads psykiska barn- och ungdomsvård. Annell och Regnér blev senare välkända läroboksförfattare (Annell, 1959; Regnér, 1962).

När Bowlby anlände till Sverige mötte han dessa två diametralt olika inriktningar inom barnpsykiatrisk praktik och forskning, varav den ena kännetecknades av en politiskt radikal hållning med psykoanalytiska förtecken och den andra en mer konservativ hållning som var arvs- och konstitutionsfokuserad. Det blev tydligt att han inte entydigt kunde förhålla sig till någon av dem. Å ena sidan identifierade sig Bowlby teoretiskt med den nya radikala inriktningen. Han hade en stark förankring i psykoanalytisk teori och klinik och vidare hade han ett socialpolitiskt intresse. Å andra sidan efterlyste Bowlby empirisk forskning och metodologisk stringens, vilket han återfann bland företrädare för arvs- och konstitutionsinriktningen. Samtidigt kom denna forskning till korta i Bowlbys ögon, eftersom tidiga separationer inte uppmärksammades i den grad som Bowlby önskade, vilket vi återkommer till längre fram.

Metod och tillvägagångssätt

Vi har valt att återge Bowlbys besök i Sverige kronologiskt med stöd av arkivmaterial bestående av anteckningsböcker och brev som finns arkiverade vid *Archives and Manuscripts, Wellcome Library for the History and Understanding of Medicine* (hädanefter AMWL) i London. Mer specifikt återfinns det i John Bowlby Personal Papers, Western Manuscripts and Archives (PP/BOW). Vid citat anges den specifika arkivkoden för det citerade materialet. Under sina resor noterade Bowlby vilka personer han träffade och studiebesök som genomfördes i anteckningsböcker som fick namnet efter respektive land, ibland kombinerat med korta avsnitt om sina personliga åsikter och intryck. På basis av dessa anteckningar skrev han sedan mer utförliga redogörelser som skickades vidare till en medarbetare, Miss Noel Hunnybun, vid Tavistock Clinic i London. Bowlby brevväxlade också intensivt med sin fru, Mrs Ursula Bowlby, om sina intryck från resorna på ett sätt som visade att hon var involverad i hans arbete. Anteckningsböckerna och breven bidrar till en inblick i Bowlbys perspektiv på Sverige och indirekt hur de svenska experterna uppfattade den brittiska psykoanalytikern och experten.

Bowlbys forskningsresa

Bakgrund

Det var Ronald Hargreaves (1908–1962), vid denna tidpunkt chef vid WHO:s Mental Health Section, som tillfrågade Bowlby om det aktuella uppdraget. Hargreaves hade varit Bowlbys överordnade i armén under krigsåren då han också uppmärksammat Bowlbys pågående forskning om barn och separationer (van Dijken, 1998, s. 145; jfr Karen, 1994.) I december 1949 tackade Bowlby ja till uppdraget. I WHO:s styrelse fanns vid denna tid den svenska läkaren Axel Höjer (1890–1974), dåvarande chef vid Medicinalstyrelsen, vilket kan ha bidragit till att Sverige blev ett av länderna som Bowlby besökte. Under Bowlbys besök träffades de vid ett tillfälle, vilket beskrivs närmare nedan.

I Bowlbys anteckningsböcker återfinns ett schema över tiden i Sverige och hans kommentarer i form av korta noteringar varvat med längre redogörelser. Anteckningarna visar hur schemat ändrades under hand med nya tider och nya möten. Bowlby skulle exempelvis ha besökt Göteborg, en resa som ställdes in i sista minuten på grund av dåligt väder. Den sista dagen återges mycket knapphändig i anteckningsböckerna.

Den holländske psykoanalytikern René de Monchy (1893–1969), bosatt i Stockholm under åren 1943–1952, var Bowlbys informella värd under besöket i Sverige. René de Monchy spelade en viktig roll i svenska psykoanalytiska kretsar (Johansson, 2015) och hans internationella bakgrund kombinerad med goda kunskaper i både engelska och svenska förklarar troligtvis varför han fick detta uppdrag.

Första mötet med svenska barnpsykiatriker

Bowlby anlände till Bromma flygplats på måndagskvällen 30 januari 1950 efter ett liknande besök i Holland där han träffat en rad holländska barnexperter och gjort en rad studiebesök på institutioner för barn. Bowlby togs emot av René de Monchy och efter att de hade lämnat av Bowlbys väskor på hotel Plaza i Stockholm fortsatte de direkt till Svenska Barnpsykiatريفöreningens möte. Där mötte Bowlby en grupp svenska barnpsykiatriker som till stora delar företrädde en psykoanalytisk syn på barns psykiska hälsa och utveckling. I sitt första brev till fru Ursula Bowlby beskev Bowlby mötet med gruppen som välplanerat och trevligt. Bowlby återgav vidare hur de svenska läkarna hade fått kämpa mot starka så kallade "hereditary views".

Though I could not understand a word, it was a good opportunity to meet everyone. Fortunately they have had here plenty of notice of my arrival & plans are well forward, so I have wasted no time. The psycho-analytic point of view is having difficulty here against strongly entrenched "hereditary" views, but they are quite a capable group & I fancy are rather enjoying the cachet they get from a W.H.O. consultant being an analyst! (Brev till Ursula Bowlby, 1 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11)

Med andra ord, Bowlby betonade hur hans bakgrund som psykoanalytiker i kombination med en förmodad prestige i rollen som "W.H.O. consultant" bidrog till att stärka den psykoanalytiska inriktningen gentemot ett konkurrerande synsätt som betonade arv och konstitution. Bowlbys första dag i Stockholm fick en rivstart medan nästa dag, tisdag, gick i ett lugnare tempo.

På upptäcktsfärd i Stockholm som avslutas med middagsbjudning

Bowlby ägnade sin andra dag i Stockholm åt skrivande, liksom promenader i ett isigt och kallt Stockholm med halkiga och snöiga trottoarer. Han skrev till fru Bowlby: "the modern town hall [...] is undoubtedly very nice indeed & there are other good buildings around the water near the Royal Palace" (Brev till Ursula Bowlby, 1 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11).

Samma kväll var Bowlby inbjuden på middag till barnpsykiatriker Torsten Ramer och hans fru Gunvor Ramer. Torsten Ramer var under åren 1934–47 överläkare vid PBU, en rådgivningsbyrå som drevs av Stockholm stads barnavårdsnämnd. Efter år 1947 utsågs han till skolöverläkare för den mentallhygieniska verksamheten vid Stockholm stads skolor. Ramer var en inflytelserik person i svensk såväl som internationell barnpsykiatri. Han var exempelvis vice president i *International Child Psychiatry Association* 1948–1954. Ramers avhandling, *The prognosis of mentally retarded children* (Ramer, 1946), rörde utvecklingsstörda barn och deras skolgång, ett forskningsprojekt han påbörjade under krigsåren och lade fram som en avhandling år 1946. Ramer hade tidigare forskat och skrivit om schizofreni i barnaåren (Ramer, 1937).

Bowlby nämnde middagsbjudningen i uppskattande ordalag i sitt brev till fru Bowlby och skrev vidare att han uppfattade att svenskar numera studerade engelska och att han misstänkte att "they are a bit ashamed of their Germanphil tendencies of the past" (Brev till Ursula Bowlby, 1 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11). Samtalsämnet under kvällen kan ha handlat om de svenska barnläkarnas och barnpsykiatrikernas nära samverkan med tyska läkare och forskare före andra världskriget, vilket efter kriget blev en moralisk börda som bidrog till en tydlig vändning gentemot amerikansk samhällsvetenskap (Broberg & Tydén, 2005; Eklöf, 2000).

Child guidance på svenska – den psykiska barna- och ungdomsvården

Onsdagen var till skillnad från tisdagen fulltecknad. På förmiddagen besökte Bowlby barnpsykiatriker Elsa-Britta Nordlund. Hon var vid denna tidpunkt verksam vid barnkliniken på Norrtulls sjukhus, och där mer specifikt en rådgivningsbyrå för barn och föräldrar som inrättats under 1930-talet. Anteckningarna från detta möte blev omfattande och visade hur Nordlund varvade beskrivningar av sin bakgrund för Bowlby med redovisningar av den aktuella verksamheten. Bowlby noterade i marginalen: "NB [nota bene] child guidance belongs to pediatric dep not psychiatric" (AMWL, PP/BOW/D.4/8). Att rådgivningsverksamheten var knuten till den pediatrika kliniken och inte den psykiatriska var ingen tillfällighet; den tidiga svenska barnpsykiatrin var en angelägenhet för svenska barnläkare snarare än läkare med psykiatrisk skolning, vilket Bowlby noterade.

På eftermiddagen besökte Bowlby Ericastiftelsen där han träffade dess dåvarande chef och rektor psykolog Jan Gästrin (1896–1974). Gästrin var utbildad i Finland och företrädde en barnpsykologisk inriktning med namn som Jean Piaget, Charlotte Bühler och Arnold Gesell som centrala företrädare. Det var en forskningstradition som fokuserade generella utvecklingsmönster hos barn, till skillnad från det barnpsykiatriska intresset för med den tidens språkbruk felutveckling. I Bowlbys omfattande anteckningar framgick hur Gästrin bland annat berättade om barnterapisessioner och hur de spelades in för att användas i utbildningssyfte. Vidare noterade Bowlby Gästrins redogörelser av dåtidens oro över skilsmässor när det gällde barns psykiska utveckling.

Bowlbys första möte med Ericastiftelsen följdes sedan av en rad middagar och kaffe-bjudningar med olika företrädare för verksamheten. Bowlby mötte exempelvis barnpsykolog Gudrun Seitz (1912–1965) som utvecklat en lekterapi metod för barn (Erica-metoden). Vidare träffade han Gösta Harding (1906–1976), överläkare vid Ericastiftelsen och utbildad barnpsykoanalytiker, liksom Gunnar Nycander (1900–1964), f.d. överläkare vid Ericastiftelsen. Både Harding och Nycander bedrev forskning om den kliniska verksamheten och publicerade böcker som översatts till engelska (Harding, 1965; Nycander, 1950).

Bowlby beskrev inte dessa möten lika ingående som mötet med Gästrin, kanske för att de var mer informella. Han uttryckte dock vid flera tillfällen hur han uppskattade Ericastiftelsen som påminde honom om verksamheten vid "Tavi". Bowlby skrev till Noel

Hunnybun, en medarbetare vid Tavistock och assistent i WHO-uppdraget, hur imponerad han var av Erica och hur forskningen som pågick där var kliniskt mycket relevant. Värt att notera är dock att Bowlby inte refererade till Ericaforskningen i WHO-rapporten. I egenskap av kliniskt verksam barnpsykiatriker kände Bowlby en stark samhörighet med Ericastiftelsen, men i egenskap av forskare i WHO-projektet var Ericastiftelsens undersökningar mindre intressanta.

Besök på Skå – en institution för barn

Tidigt på torsdag morgon hade Bowlby fått instruktioner att sätta sig på buss nr tre för ett studiebesök vid Skå som var en nyinrättad institution för barn under ledning av barnpsykiatriker "Skå-Gustav" Jonsson. Skå var lokaliserad utanför Stockholm och representerade vid denna tid en ny form av institution, som vilade på psykoanalytiska tankegångar och vars antiauktoritära vårdideologi kombinerades med en stark tilltro till behovet av politisk förändring av samhället. Skå var också mycket omdebatterad i media och verksamheten hade ifrågasatts av företrädare för både den kommunala barnvården i Stockholm och andra myndigheter, som Socialstyrelsen. Kritiken rörde både personalfrågor och det sätt varpå barnen bodde och togs om hand. Samtidigt hade Skå starka försvarare, som exempelvis Medicinalverkets direktör Axel Höjer och andra inflytelserika personer. Debatten reflekterade socialpolitiska och behandlingsideologiska konflikter, som också fångades upp och förstärktes av media och journalister. Några år in på 1950-talet lugnade sig debatten och konflikterna blev färre (Vinterhed, 1980b, s. 75–86).

Bowlby anlände till Skå före lunch och anteckningar från besöket var mycket omfattande jämfört med andra studiebesök. Bowlby informerades uppenbarligen om de kontroverser som rådde, vilket framkom i ett brev till Noel Hunnybun där han beskrev Skå så här:

[A]n analytically oriented residential school, 10 miles out where severely disturbed children live in small cottages and receive psychotherapy. In principal it is an admirable set-up and exactly what is wanted in England. Unfortunately, the Society of the thing has been badly handled and this school, Skå (pronounced Sko) has become the center of bitter political controversy. (Brev till Noel Hunnybun, 4 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B. 1/11)

I sina anteckningar noterade också Bowlby med utropstecken och understrykningar att barnen på Skå erbjöds att dricka med nappflaska, vilket i en psykoanalytisk diskurs innebar en tillåtelse till regression. I anteckningsboken skrev Bowlby att barn använde "babies bottle, which they enjoy, even a boy of 8–10 yrs" (AMWL, PP/BOW/D.4/8), en notering som också återkom i WHO-rapporten inte bara en gång utan flera. Vidare skrev Bowlby i sin anteckningsbok att barnen bodde i små grupper i mindre hus, där husmödrar och husfäder fanns tillgängliga för att skapa en familjekänsla. Intressant nog noterade Bowlby enbart *husmoder*

i WHO-rapporten (Bowlby, 1952, s. 145, 149), utan att nämna *husfader*, trots att båda noterades i anteckningsboken, vilket reflekterade hans ensidiga fokus på *moderns* betydelse för barns psykiska utveckling (van der Horst & van der Veer, 2010).

Barnbyn Skå omnämndes i WHO-rapporten i ett specifikt sammanhang. I fjärde kapitlet ("Interim conclusions") hänvisade Bowlby till amerikansk forskning som presenterat negativa resultat när det gällde terapeutisk behandling av utsatta barn (Bowlby, 1952, s. 50–51). Men, fortsatte Bowlby, det fanns institutioner och hjälpverksamheter med behandlingsverksamhet som gav skäl att vara mer optimistisk:

Others are more hopeful and believe that if the child is permitted to regress to completely infantile modes of behaviour there is a chance of him developing afresh along better lines. The work of Jonsson at the Children's Village at Skå near Stockholm is an example of a European experiment along these lines. Here the children are encouraged to become highly dependent on their house-mothers and are permitted to regress to such infantile behaviours as taking their food from a baby's feeding bottle. (Bowlby, 1952, s. 50–51)

Det var betecknande för Bowlby att han efter ovannämnda kommentar tillfogade en mening som reflekterade en vetenskaplig hållning med krav på evidens: "It will be many years before the success of these methods can be judged" (ibid.).

Första mötet med företrädare för arvs- och konstitutionsinriktad barnpsykiatri

Efter att ha återvänt från Skå till Stockholm på torsdag eftermiddag träffade Bowlby barnpsykiatriker Torsten Thysell, som vid denna tid var verksam som läkare vid Karlstad lasarettets barnpsykiatriska klinik. Mötet ägde rum på Plaza hotel där Bowlby bodde under sin tid i Stockholm. Thysell hade genomfört en större studie om barn på barnhem, som också citerades i WHO-rapporten.

När Bowlby beskrev Torsten Thysell i brev och anteckningar var det som en barnpsykiatriker som enligt Bowlbys åsikt lade alltför stor vikt vid arv och konstitution, en så kallad "hereditary view". I ett brev till Noel Hunnybun nämnde Bowlby att han och Thysell under mötet talade om följdverkningar av sjukdomar som drabbat hjärnan, vilket var Thysells intresseområde. Det var dock uppenbart att Bowlby inte bara avvisade teorierna utan också raljerade över "constitutional psychiatrists":

I suspect the psycho-analytic cum⁵ child guidance group (the two are very much interlocked) have felt some boost to their morale from my coming with the aura of the W.H.O. That the W.H.O. should have appointed a psycho-analyst as consultant has given them

5 Latin för *med* alternativt *och*.

prestige in the psychiatric circles which hitherto they have not had. It has afforded me some amusement, too, because it has never dawned on the constitutional psychiatrists (whose latest theory is that most neuros[e]s etc., is due to an encephalopathy following infections such as influenza, measles, whooping cough, right down to coughs and colds!) that the W.H.O. could have appointed a psycho-analyst as consultant. As a result, they retail all their ridiculous theories to me in a highly dogmatic way and run down their analytic colleagues. I then ask for the evidence on which their theories are based, which they find difficult to produce, and finally reveal myself as belonging to the despised opposition. It is fun watching their strenuous efforts to trim their sails. (Brev till Noel Hunnybun, 4 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11)

Thysells resonemang föll alltså inte i god jord hos Bowlby, däremot uppmärksammades hans studie om barn på barnhem, *Barnhemmen och deras klientel* (Thysell, 1948). Det var en av tre svenska studier som citerades i WHO-rapporten, som alla hade en vetenskaplig design som Bowlby accepterade. Thysells neuropsykiatriska bakgrund tillbakavisades men hans vetenskapliga hållning godkändes.

Bowlby riktade dock kritik mot studien på ett sätt som säger mer om Bowlbys ensidiga intresse för mamma–barn-relationen än Thysells studie. Bowlby var kritisk till att *orsaken* bakom barnens placering vid en institution inte klargjordes, utan faktorer som "broken homes", "poverty", "neglect" hänvisades till utan närmare specificering. Det innebar att Bowlby inte kunde urskilja på vilket sätt, som han skriver, "state and capacity of parents" hade påverkat situationen och mer specifikt mamma–barn-relationen (Bowlby, 1952, s. 170–172). Thysells ambition att ställa individfaktorer (konstitution, gener etc.) i relation till barnets miljö inklusive det sociala sammanhanget förblev därmed uppmärksammat i WHO-rapporten.

Föreläsning vid Psykoanalytiska sällskapet i Stockholm

På fredagen den 3 februari var Bowlby inbokad för två besök till olika rådgivningsbyråer i Stockholm, vilket han nämnde i ett brev till sin fru daterat samma dag: "This morning I visited 2 child guidance clinics & had excellent lunch with one of the directors" (Brev till Ursula Bowlby, 3 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11). Ett av besöken gällde Stockholms stads rådgivningsbyrå där han mötte barnpsykiatrikern Hans Curman, "director" och överläkare, som omnämndes i brevet, det andra gällde återigen Ericastiftelsen. Fredag eftermiddag ägnade Bowlby åt att skriva brev och sammanställa anteckningar. På kvällen var han inbjuden att hålla tal för psykoanalytiska föreningen och Bowlby beskrev i brevet till sin fru hur han under sin föreläsning framställde situationen i London:

Last night I retailed, as I had done in Amsterdam, some of the inner history of the British Ps[ych]-A[nalytical] Soc[iety] to put the Anna Freud–Klein situation in some perspective. (Brev till Ursula Bowlby, 3 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11)

Så här långt har vi visat hur Bowlby under sin resa i Sverige etablerade en nära kontakt med de svenska barnpsykoanalytikerna och hur han uttryckte sin beundran för Ericastiftelsens verksamhet. Vidare förhöll han sig avvisande och raljerande till företrädare för arvs- och konstitutionsteorier. När det gällde svensk forskning om barn på institution uppstod dock en annan skiljelinje som komplicerade bilden, eftersom Bowlbys vetenskapliga hållning ledde honom till den forskning som inte sällan genomfördes av barnpsykiatriker i en neuropsykiatrisk tradition. Men det var inte givet forskning som handlade om genetik och konstitution, som vi ska visa.

Besök på Nybodahemmet – en institution för barn

Efter en vilsam lördag var det dags för ytterligare studiebesök när Bowlby söndagen den 5 februari åkte till Nybodahemmet, en annan institution belägen utanför Stockholm. Bowlby möttes av docent Sven Ahnsjö, i egenskap av ansvarig läkare, som visade honom runt och berättade om verksamheten. Ahnsjös avhandling omnämndes i WHO-rapporten, vilket vi återkommer till.

I de detaljerade anteckningarna från detta besök noterade Bowlby exempelvis att cirka 960 barn passerade hemmet varje år, vidare att barnen delades in i tre grupper utifrån placeringsorsak: nödsituation (förälder avliden, sjuk etc.), bristande omsorg (ibland omhändertagande mot föräldrars vilja) samt observation av problembarn. I genomsnitt fanns en personal för fyra barn och Bowlby noterade i sina anteckningar hur barn i skolåldern under sin vistelse på Nybodahemmet fick gå i en närliggande skola.

Sven Ahnsjö lyfte också, enligt Bowlbys anteckningar, ett socialpolitiskt dilemma som rörde huruvida barnvården som myndighet skulle ge familjer stöd att behålla barnen hemma eller om det var bättre att genomföra aktiva omhändertaganden och ta barnen från sina föräldrar. Bowlbys åsikt i frågan framgick tydligt i WHO-rapporten där Nybodahemmet nämndes; han ansåg att omhändertagande så långt möjligt skulle undvikas men *om* det blev aktuellt bör institutionerna vara små och endast gälla en kort tid. Bowlby skrev i WHO-rapporten att av de drygt 900 barn som passerade Nyboda under ett år utgjorde cirka 70 procent så kallade korttidsplaceringar medan övriga barn placerades av andra orsaker, vilket var problematiskt: "The building of large reception homes to which children of all kinds coming into care or must go for observation and sorting is not to be recommended, although this is the pattern of the Nyboda in Stockholm ..." (Bowlby, 1952, s. 109). Nyboda exemplifierade i rapporten hur en institution för tillfälligt omhändertagande av barn inte fick bli för stor.

Uppsala och Rasbiologiska institutet

På måndag morgon tog Bowlby tåget till Uppsala där han möttes av barnpsykiatriker Anna-Lisa Annell, som var biträdande överläkare vid Akademiska sjukhuset 1947–1954. Hon hade vid denna tidpunkt ännu inte fått sin docentur i barnpsykiatri. Annell representerade

den äldre arvs- och konstitutionsorienterade traditionen i svensk psykisk barna- och ungdomsvård. Bowlbys anteckningar var knappa, med några korta noteringar om personalkategorier samt behandlingsmetoder: "Play therapy, insulin, E.C.T." (AMWL, PP/BOW/D.4/8). Utöver lekterapi nämndes alltså metoder som insulinchock och elchock, vilket var ovanligt i barnpsykiatri.

På eftermiddagen träffade Bowlby Gunnar Dahlberg (1893–1956), dåvarande chef vid Rasbiologiska institutet i Uppsala, en position Dahlberg hade 1936–1956. Bowlbys anteckningar från mötet var knapphändiga med korta hänvisningar till vetenskapliga tidskrifter och referenser till Dahlbergs publikationer i internationella tidskrifter som *Acta Genetica & Statistica Medica*, *American Journal of Human Genetics* (AMWL, PP/BOW/D.4/8). Likaså noterades titeln till Dahlbergs bok om metoder i medicinsk statistik, en bok som fick internationellt erkännande och gavs ut i flera utgåvor de kommande åren. Vidare träffade Bowlby den förste svenske professorn i sociologi, Torgny Segerstedt. Bowlbys möten med dessa båda herrar rörde inte föräldralösa barn och psykisk hälsa utan vetenskapliga metoder. Bowlby noterade noggrant genomföranden och problem med "questionnaire methods", vilket låg till grund för Segerstedts statistiska sociologi. I WHO-rapporten hänvisade inte Bowlby till någon av dessa forskare men noteringarna visade på Bowlbys intresse för metoder.

Gunnar Dahlberg var emellertid närvarande på ett mer indirekt sätt i WHO-rapporten. Dahlberg var handledare för två av de tre svenska studier (den tredje var Thysells studie, se ovan) som refererades i rapporten: "[t]wo elaborate studies of delinquency made in Sweden" (Bowlby, 1952, s. 161).⁶ Den ena var Sven Ahnsjö's avhandling *Delinquency in girls and its prognosis* (1941) och den andra var Edit Otterströms avhandling *Delinquency and children from bad homes. A study of prognosis from a social point of view* (1946). Båda hade genomförts vid Rasbiologiska institutet i Uppsala med Gunnar Dahlberg som handledare och båda beskrevs i positiva ordalag av Bowlby. De redovisades också i WHO-rapporten med liknande retrospektiva studier från England och USA, som alla fokuserade samband mellan "neurotic disabilities", som "delinquency", "behaviour disorders", "maladjustment" och familjebakgrund och förekomsten av separationer från föräldrar under barndomen. Bowlby skrev i rapporten att trots genomgående metodologiska svagheter, särskilt avsaknaden av kontrollgrupper, i alla studier visade tidigare forskning att "... the incidence of broken homes in all these studies is significantly higher than would be found in a normal group drawn from any of the populations concerned" (ibid., s. 164). När Bowlby i rapporten resonerade kring resultatet var han som redan nämnts kritisk till uttrycket "broken homes" eftersom det dolde information om moderns förmåga. Men han går också i polemik med företrädare för en "hereditary view" genom att fråga retoriskt:

6 Part II. *Various retrospective studies relating mental illness to deprivation and broken homes* (Bowlby, 1952).

May it not be that it is the bad genes inherited by the offspring which account for their turning out badly? This is a matter which both Ahnsjö and Otterström discuss at length, though their own samples do not permit of their giving an answer. (Bowlby, 1952, s. 164)

Som svar på den retoriska frågan hänvisade Bowlby till de båda svenska forskarna och deras enligt honom omfattande "at length"-diskussioner om arv och miljö. Bowlbys avvisande hållning var dock mycket tydlig. Ahnsjös och Otterströms ambition att resonera kring arv och miljö när det gällde de socialt utsatta barnen uppfylls inte enligt Bowlby, med hänvisning till metodproblem. En närläsning av rapporten och de svenska studierna visar dock att Bowlby inte refererade de svenska studierna fullt ut. Slutsatserna i frågan om arv och miljö i Ahnsjös och Otterströms studier tar nämligen en helt annan vändning än vad Bowlby återgav i WHO-rapporten. Båda avvisade arvets betydelse, men i stället för att diskutera mamma–barn-relationen och eventuell separation i tidig barndom betonade de "broken homes" som en viktig bakomliggande orsak till barnens uppvisade problem (se vidare Lundström & Sallnäs, 2003, för en breddad diskussion om dessa studier). Ur de svenska studiernas perspektiv var "broken homes" en viktig faktor i undersökningar av den sociala miljön i bred bemärkelse. Det kan te sig ironiskt att undersökningarna baserades på metoder hämtade från Rasbiologiska institutet, ett tidigare starkt fäste för de konstitutions- och arvsorienterade svenska läkarna. Samtidigt var det begripligt mot bakgrund av hur institutet under Gunnar Dahlbergs ledning rört sig bort från arvshygien och rasistisk ideologi till samhällsvetenskaplig folkhälsoforskning med betoning på det sociala arvet snarare än det genetiska. De båda avhandlingarna speglade utvecklingen av ett perspektiv på barns psykiska utveckling, som alltmer koncentrerade sig på den sociala miljös betydelse. Det var ett ideologiskt ställningstagande som kom att lanseras under 1960- och 70-talens radikala politiska strömningar och socialpolitiska vision (Ohlsson, 2008; Zetterqvist Nelson, 2012).

Några avslutande möten och en presskonferens

På tisdag förmiddag hade Bowlby ett möte inbokat med dåvarande generaldirektören vid svenska Medicinalstyrelsen, Axel Höjer. I inledningen nämndes att Höjer hade en högt uppsatt position i WHO:s styrelse, och han var internationellt sett mycket aktiv när det gällde att fånga upp och sprida erfarenheter av generella hälsoinsatser både för barn och vuxna. Före mötet blev dock Höjer sjuk och han tog emot Bowlby i sitt hem.

A long talk with the Chief Medical Officer of Sweden who has recently become interested in mental health & was eager for education. It was fortunate on the whole that a touch of bronchitis necessitated my visiting him at his house, where we had a 2-hour informal talk. He is an analytic & lively socialist of about 50 & I was able to feed him with quite a lot of useful ideas which he snapped up readily. (Brev till Ursula Bowlby, 9 februari 1950/över Tyskland)

I brevet skrev Bowlby vidare att de hade ett "long & very frank talk" men det gavs inga mer beskrivningar av samtalet. Efter mötet blev Bowlby intervjuad av svensk press, vilket resulterade i två reportage dagen därpå.

After that I had a press conference – yesterday the 2 major papers gave me 6 & 15 inches respectively, including a photo. They seem to have reported me fairly accurately though I've not yet had a detailed translation. (Brev till Ursula Bowlby, 9 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11)

Onsdagen den 10 februari var det planerat ett besök i Göteborg men det ställdes in så Bowlby blev kvar i Stockholm. Efter ytterligare några möten med barnpsykiatriker i Stockholm sammanfattade han sitt besök med följande ord till sin fru:

I count my visit to Stockholm a great success. I'm pretty sure I've given great encouragement to psycho-analysis & dynamic psychiatry, which in a rather hostile world needs all the help they can get. (Brev till Ursula Bowlby, 9 februari 1950; AMWL, PP/BOW/B.1/11)

Vi vet inte om Bowlbys uppfattning om sin roll visavi de psykoanalytiska grupperna i Stockholm stämde överens med hur dessa grupper såg på honom. Intresset för den brittiska psykoanalysen var starkt sedan tidigare, särskilt för kliniska frågor som rörde behandling och diagnostik av barn och familjer. Men Bowlbys fokus på mamma–barn–relationen, sett ur ett empiriskt vetenskapligt perspektiv kombinerat med en psykoanalytisk begreppsapparat, väckte inget gensvar utan han förblev en udda fågel i det svenska barnpsykiatriska landskapet.

Avslutande diskussion

Bowlbys forskningsresa till Sverige exemplifierade hur vetenskapliga och kliniska kunskaper spreds internationellt. Men som vi visat, det handlade inte om att enkelt föra över teorier från ett sammanhang till ett annat. När teorier förmedlas från ett nationellt sammanhang till ett annat påbörjas en "socialiserings"-process som mer eller mindre anpassar och ibland omgestaltar teorierna till de aktuella nationella förutsättningarna (Harris et al., 2015; Moscovici, 2008).

När Bowlby anlände till Sverige pågick en kamp bland svenska barnpsykiatriker mellan företrädare för två olika inriktningar. Han introducerades snabbt i grunderna till striden, tog ställning och försvarade öppet den psykoanalytiska inriktningen. Vidare uppskattade Bowlby den kliniska verksamheten vid Ericastiftelsen och andra psykodynamiskt präglade rådgivningsbyråer i Stockholm. När det gällde kritiken av den arvshygieniska inriktningen blev Bowlby dock mer motsägelsefull, eftersom där fanns en empiriskt orienterad veten-

skaplig hållning som han identifierade sig med. De fåtal svenska studier som Bowlby återgav i WHO-rapporten hade utförts vid Rasbiologiska institutet eller av enskilda barnpsykiatriker med tydlig biologisk/arvshygienisk orientering. Problemet enligt Bowlby var dock att de inte fokuserade mer specifikt på den tidiga mamma–barn–relationen. De svenska studierna omfattade i själva verket en bredare definition av miljö, i vilken relationen till modern betraktades som *en social relation* bland många andra som präglade barnets psykiska utveckling. Oavsett om de barnpsykiatriker som Bowlby träffade under sin tid i Sverige betonade barnets individuella genetik eller inre emotionella dynamik, fanns i båda lägren en stark tilltro till miljöns betydelse för hur barn formades och utvecklades. Svenska experter gavs mycket begränsat utrymme i WHO-rapporten och samma rapport lämnade inte heller några större avtryck bland svenska barnpsykiatriker, vare sig psykoanalytiker eller neuropsykiatriker, under de kommande åren. Bowlbys teori om tidiga separationer lät sig inte enkelt socialiseras till det svenska socialpolitiska och sociokulturella sammanhanget, varken då 1950 eller senare under kommande årtionden (Zetterqvist Nelson, 2009). Bowlby var och förblev en udda fågel i det svenska barnpsykiatriska landskapet under många år framöver. Frågan vad som bidrog till att anknytningsteorin, som den utvecklats av Bowlby och andra från 1950-talet och framåt, anammades fullt ut under 1990-talet i Sverige kvarstår att besvara.

Arkivmaterial

Archives and Manuscripts, Wellcome Library for the History and Understanding of Medicine (AMWL), (John Bowlby Papers, Western Manuscripts and Archives.), London, England.

Referenser

- Ahnsjö, S. (1941) *Delinquency in girls and its prognosis*. Akademisk avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Annell, A.-L. (1959) *Elementär barnpsykiatri*. Stockholm: Norstedts.
- Bergenheim, Å. (1990) Ericastiftelsen – idébakgrund och tillkomsthistoria. *Psykisk hälsa*, 31: 163–185.
- Bergenheim, Å. (2013) *Varm choklad och psykoterapi. Om Ericastiftelsen i Stockholm*. Stockholm: Carlsson.
- Bowlby, J. (1940) The influence of early environment in the development of neurosis and neurotic character. *International Journal of Psychoanalysis*, 21: 154–178.
- Bowlby, J. (1944) Forty-four juvenile thieves. Their characters and home life. *International Journal of Psychoanalysis*, 25(19–52): 107–127.
- Bowlby, J. (1952) *Maternal care and mental health: A report on behalf of the World Health Organization as a contribution to the United Nations Programme for the Welfare of Homeless Children*. Genève: World Health Organization.
- Bowlby, J. (1954) *Modern och barnets själsliga hälsa*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bowlby, J. (1969–1980) *Attachment and loss*. London: Hogarth.
- Bowlby, J. (1988) *A secure base. Parent-child attachment and a healthy human development*. New York: Basic Books.

- Bowlby, J. (1994) *En trygg bas. Kliniska tillämpningar av bindningsteorin*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bowlby, J., Miller, E. & Winnicott, D.W. (1939) Evacuation of small children. Letter to the editor. *British Medical Journal*, 16: 1202–1203.
- Broberg, G. & Tydén, M. (2005) *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Eklöf, M. (2000) *Läkarens ethos. Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890–1960*. Akademisk avhandling. Linköping: Linköpings universitet.
- Harding, G. (1965) *Leken som avslöjar. Orientering i lekdiagnostik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Harris, J., Borodkina, O., Brodtkorb, E., Evans, T., Kessler, F., Schnurr, S. & Slettebo, T. (2015) International travelling knowledge in social work. An analytical framework. *European Journal of Social Work*, 18(4): 481–494.
- Horn, M. (1989) *"Before it's too late". The child guidance movement in the United States, 1922–1945*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Israel, J. & Valentin-Israel, M. (1946) *Det finns inga elaka barn!* Stockholm: Norstedt.
- Johansson, P.M. (2009) *Freuds psykoanalys. Inblickar i psykiatrins och den psykodynamiska terapins historia i Göteborg 1945–2009*. Göteborg: Daidalos.
- Johansson, P.M. (2015) Psychoanalysis in Sweden. *Journal für Psychoanalyse*, 56: 22–40.
- Jones, K. (1999) *Taming the troublesome child. American families, child guidance, and the limits of psychiatric authority*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jönsson, U. (1997) *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn. Om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950*. Akademisk avhandling. Linköping: Linköpings universitet.
- Karen, R. (1994) *Becoming attached. Unfolding the mystery of the infant-mother bond and its impact on later life*. New York, NY: Warner Books.
- Lundström, T. & Sallnäs, M. (2003) Klass, kön och etnicitet i den sociala barnvården. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10(2–3): 193–212.
- Mayhew, B. (2006) Between love and aggression. The politics of John Bowlby. *History of Human Sciences*, 19(4): 19–35.
- Moscovici, S. (2008) *Psychoanalysis. Its image and its public*. Cambridge, UK: Polity.
- Nycander, G. (1950) *Personlighetsutveckling på avvägar*. Stockholm: Tidens förlag.
- Ohlsson, A. (2008) *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968–1973*. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ohrlander, K. (1992) *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903–1930*. Akademisk avhandling. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Otterström, E. (1946) *Delinquency and children from bad homes. A study of prognosis from a social point of view*. Akademisk avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Qvarsell, R. (1985) Från vanart till psykopati. Om barnpsykiatrins framväxt i Sverige under mellankrigsåren. I: *Lychnos*. Uppsala: Lärdomshistoriska samfundet. s. 167–188.
- Qvarsell, R. (1993) Brustna sinnen. Om barnpsykiatrins och barnpsykoterapins historia. I: *"Skall jag taga vara på min broder?" Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria*. Idéhistoriska skrifter 15. Umeå: Umeå universitet.
- Ramer, T. (1937) Schizophrenieartige Krankheiten bei Kindern. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 11(4): 489–503.
- Ramer, T. (1946) *The prognosis of mentally retarded children: A follow-up study of 626 special-class cases and 598 control-cases born 1907–1917*. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Regnéer, E. (1962) *Skolpsykiatri*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Richardsson, T. (1989) *The century of the child. The mental hygiene movement & social policy in the United States & Canada*. New York: State University of New York Press.
- SOU 1944:30. *Psykisk barna- och ungdomsvård*. Ungdomsvårdskommitténs betänkande.
- Thysell, T. (1948) Barnhemmen och deras klientel. *Sociala Meddelanden*, 58, s. 851–859.
- van der Horst, F.C.P. (2011) *John Bowlby: From psychoanalysis to ethology. Unraveling the roots of attachment theory*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- van der Horst, F.C.P. & van der Veer, R. (2008) Loneliness in infancy. Harry Harlow, John Bowlby and issues of separation. *Integrative Psychology Behavior*, 42(4): 325–335.
- van der Horst, F.C.P., LeRoy, H. & van der Veer, R. (2008) "When strangers meet". John Bowlby and Harry Harlow on attachment behavior. *Integrative Psychology Behavior*, 42(4): 370–388.
- van der Horst, F.C.P. & van der Veer, R. (2010) The ontogeny of an idea. John Bowlby and contemporaries on mother-child separation. *History of Psychology*, 13(1): 25–45.
- van Dijken, S. (1998) *John Bowlby. His early life. A biographical journey into the roots of attachment theory*. New York: Free Association Books Limited.
- Vicedo, M. (2013) *The nature and nurture of love. From imprinting to attachment in cold war America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vinterhed, K. (1980a) *Gustav Jonsson på Skå. Visionen*. Stockholm: Marieberg.
- Vinterhed, K. (1980b) *Gustav Jonsson på Skå. Kampen*. Stockholm: Marieberg.
- Zetterqvist Nelson, K. (2009) När Bowlby kom till Sverige. Från motstånd till erkännande: anknytnings-teori i Sverige 1950–2000. I: A.-M. Markström, M. Simonsson, I. Söderlind & E. Änggård (red.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlsson.
- Zetterqvist Nelson, K. (2011) The Sandtray technique for Swedish children 1945–1960. *Paedagogica Historica*, 47(6): 825–840.
- Zetterqvist Nelson, K. (2012) Från samhällets barn till egna individer. Barnpsykiatrisk behandlingsideologi 1945–1985. *Scandia*, 78(2): 40–67.
- Zetterqvist Nelson, K. & Sandin, B. (2013) Psychodynamics in child psychiatry in Sweden. From political vision to treatment ideology, 1945–1985. *History of Psychiatry*, 24(3): 308–325.